

Тематична рубрика: **ПСИХОЛОГІЯ ПРАЦІ.**

УДК 159.98:167

Кучеренко С.М.

к. психол. н., доцент, доцент кафедри психології діяльності в особливих умовах

Національний університет цивільного захисту України

Кучеренко Н.С.

к. психол. н., доцент кафедри практичної психології

Українська інженерно – педагогічна академія

**ВПЛИВ ПРОФЕСІЙНО ВАЖЛИВИХ ЯКОСТЕЙ ФАХІВЦІВ
РИЗИКОНЕБЕЗПЕЧНИХ ПРОФЕСІЙ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ
ОРГАНІЗАЦІЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
INFLUENCE OF PROFESSIONALLY IMPORTANT QUALITIES OF
RISKY PROFESSIONAL PROFESSIONALS ON THE EFFICIENCY OF THE
ORGANIZATION OF PROFESSIONAL ACTIVITY**

У статті розкривається актуальність психологічного вивчення впливу професійно важливих якостей працівників підрозділів цивільного захисту на ефективність організації виконання професійних завдань в повсякденних, особливих та екстремальних умовах діяльності що обумовлено все більш зростаючою їх роллю.

Визначається, що рятувальники, постійно стикаючись з необхідністю вирішення несподівано виникаючих проблем, які достатньо часто є неоднозначними, повинні організувати свою роботу, приймати рішення цілком усвідомлено, навіть в умовах жорсткого дефіциту часу, під впливом екстремальних факторів діяльності, часто перебуваючи у стані підвищеного емоційного і фізичного напруження. Тому вміння рятувальника організувати безпосередньо свою діяльність, організаційні навички керівників для роботи з

особовим складом, мають велике значення для успішного виконання професійних завдань в надзвичайних ситуаціях.

Проведене дослідження дозволяє говорити про те, що у високоефективних офіцерів – рятувальників структура професійно важливих якостей з часом стає більш структурованою, тимчасові зв'язки, в ході професіоналізації зникають, або стають міцнішими, йде об'єднання деяких якостей в окрему групу (в нашому випадку це – усвідомлене планування діяльності, виконання діяльності і відповідальності за неї, готовність до діяльності пов'язаної з подоланням труднощів, налагодження стосунків у колективі, вміння працювати в команді), також спостерігається значне підсилення зв'язків. Таким чином ми можемо визначити, що процес розвитку офіцера - рятувальника відбувається через перебудову структури його особистісних якостей, що значною мірою впливає на ефективність здійснення ним організаційної складової його професійної діяльності.

Результати дослідження впливу професійно важливих якостей офіцера - рятувальника на ефективність організації службової діяльності, на наш погляд, дозволять оптимізувати процес професійного психологічного відбору фахівців з даної спеціальності, проведення атестацій офіцерського складу з огляду на виявлені професійно важливі якості які необхідні для ефективно організації діяльності, тобто дають можливість досягти високих результатів у праці, і визначити психологічні якості, які негативно впливають на ефективність організації професійної діяльності.

Ключові слова: *професійно важливі якості, професійна діяльність, екстремальні умови діяльності, готовність до діяльності пов'язаної з подоланням труднощів, вміння працювати в команді, усвідомлене планування діяльності, аналітичні здібності, критичність мислення.*

The article reveals the relevance of the psychological study of the impact of professionally important qualities of civil defense officers on the effectiveness of

professional tasks in everyday, special and extreme conditions of activity due to their growing role.

It is determined that rescuers, constantly faced with the need to solve unexpected problems, which are often ambiguous, must organize their work, make decisions quite consciously, even in severe time shortages, under the influence of extreme factors, often in a state of heightened emotional and physical exertion. Therefore, the ability of the rescuer to organize their activities directly, the organizational skills of managers to work with personnel, are of great importance for the successful performance of professional tasks in emergencies.

The study suggests that the structure of professionally important qualities in highly effective rescue officers over time becomes more structured, temporary connections, during professionalization disappear, or become stronger, there is a combination of some qualities in a separate group (in our case it is conscious planning of activity, performance of activity and responsibility for it, readiness for activity connected with overcoming of difficulties, establishment of relations in collective, ability to work in a team), also considerable strengthening of communications is observed. Thus, we can determine that the process of development of the officer - rescuer is through the restructuring of the structure of his personal qualities, which significantly affects the effectiveness of his organizational component of his professional activity.

The results of the study of the impact of professionally important qualities of the officer - rescuer on the effectiveness of the organization of service, in our opinion, will optimize the process of professional psychological selection of specialists in this specialty, certification of officers given the identified professionally important qualities necessary for effective organization opportunity to achieve high results in work, and to identify psychological qualities that negatively affect the effectiveness of the organization of professional activities.

Key words: professionally important qualities, professional activity, extreme conditions of activity, readiness for activity connected with overcoming difficulties,

ability to work in a team, conscious planning of activity, analytical abilities, critical thinking.

Вступ. У сучасному суспільстві задоволення людини своєю професією залежить не тільки від самого процесу праці, а й від зовнішніх по відношенні до неї, почасти несуттєвих факторів. До них належать умови діяльності, соціально-психологічні особливості колективу, рівень матеріального забезпечення, престиж і соціальна значущість професії, особливості та якості організації професійної діяльності, особливо це стосується фахівців ризиконебезпечних професій. При цьому важливе значення має питання про розвиток та формування професійно важливих якостей фахівців як одного з провідних у дослідженні праці, відповідно особливостей їх впливу на організацію виконання професійних завдань в залежності від напрямків професійної діяльності.

Актуальність психологічного вивчення впливу професійно важливих якостей працівників підрозділів цивільного захисту на успішність організації виконання професійних завдань в повсякденних, особливих та екстремальних умовах діяльності обумовлена все більш зростаючою їх роллю в суспільстві. На відміну від багатьох інших професій, діяльність рятувальників пов'язана з дією різноманітних стресогенних факторів, що обумовлено достатньо високим ступенем ризику смерті або отримання каліцтва у результаті аварій, катастроф та інших надзвичайних випадків природного чи техногенного походження. Виконання службових завдань в умовах небезпеки, невизначеність, несподівані зміни обставин, необхідність постійного логічного та психологічного аналізу великого обсягу інформації, напружена увага, висока відповідальність за якість виконання поставлених задач потребують мобілізації всіх фізичних і психічних можливостей спеціаліста, його вміння керувати власними почуттями та станами.

Виклад основного матеріалу дослідження. Рятувальники ДСНС України постійно стикаючись з необхідністю вирішення несподівано виникаючих проблем, які достатньо часто є неоднозначними, повинні організовувати свою роботу, приймати рішення цілком усвідомлено, навіть в умовах жорсткого

дефіциту часу, під впливом екстремальних факторів діяльності, часто перебуваючи у стані підвищеного емоційного і фізичного напруження. Тому вміння рятувальника організувати безпосередньо свою діяльність, організаційні навички керівників для роботи з особовим складом, мають велике значення для успішного виконання професійних завдань в надзвичайних ситуаціях.

Проблематика вивчення сутності, ролі та значення професійно важливих якостей у структурі професійної діяльності, їх впливу на організацію успішної діяльності в надзвичайних умовах привертала увагу багатьох вітчизняних та зарубіжних психологів. Значну роль у розробці цієї проблеми відносно діяльності фахівців ризиконебезпечних професій відіграють здобутки О. Бандурки, С. Бочарової, О. Землянської, С. Максименка, В. Осьодло, Л. Перелигіной, І. Приходько, О. Тімченко та багатьох інших дослідників.

Процес становлення особистості-професіонала, являє собою цілісний процес, який починається з моменту вибору професії та продовжується протягом всього професійного життя, включаючи професійний розвиток, який є його невід'ємною складовою. Будь-яка діяльність реалізується на базі системи професійно важливих якостей, тобто кожна діяльність вимагає певної їх сукупності у вигляді закономірно організованої системи де між ними встановлюються функціональні взаємозв'язки компенсаторного і сприятливого типів. Система виступає як специфічний для відповідної діяльності комплекс суб'єктних властивостей, який формується у фахівця в ході виконання професійних функцій, при цьому формуються специфічні підсистеми професійно важливих якостей. Проведені дослідження в цьому напрямку показали, що процес діяльності являє собою динамічну зміну підсистем професійно важливих якостей, які забезпечують ефективність її виконання за параметрами виробництва, якості труда та надійності. Професійно важливими якостями можуть виступати властивості нервової системи, психічних процесів, характеристики спрямованості, знання й переконання тощо. Тобто, професійно

важливі якості – це професійні здібності і характеристики особистості, які забезпечують ефективне виконання професійних завдань.[3]

Як визначає А.В. Карпов, формування підсистеми професійно важливих якостей, достатньо складний психологічний процес, суть якого у функціональному їх об'єднанні під час взаємодії при виконанні фахівцями професійної діяльності. При цьому, визначає автор, провідною тенденцією розвитку підсистем є значуще зростання ступеня інтегрованості - когерентності окремих якостей, на різних етапах освоєння діяльності професійно важливі якості можуть істотно різнитися між собою, тобто має місце перебудова підсистем.

Значна кількість досліджень особливостей підсистем професійно важливих якостей, процесу їхнього формування, проведених на конкретних видах професійної діяльності, дозволили встановити найважливіші їх категорії: провідні професійно важливі якості, які характеризуються найбільшим безпосереднім зв'язком з параметрами діяльності (кореляцією з ними); базові професійно важливі якості, які мають найбільше число зв'язків з іншими якостями, тобто характеризуються найбільшою структурною вагою, займають центральне місце у всій системі якостей. Саме базові є основою для формування підсистем професійно важливих якостей у цілому, тому що поєднують та структурують всі інші якості суб'єкта, необхідні для забезпечення діяльності і можуть бути виявлені за допомогою спеціального методу аналізу – методу знаходження матриць інтеркореляцій професійно важливих якостей.

Провідні і базові професійно важливі якості можуть мати характер як повного збігу до повної розбіжності, їх значимість для отримання ефективної діяльності є найвищою в тому випадку коли вони виступати як провідною, так і базовою одночасно. Розрізняють чотири основні групи індивідуальних якостей, що утворюють у своїй сукупності структуру професійної придатності: абсолютні професійно важливі якості – властивості, необхідні для виконання діяльності на мінімально припустимому або нормативно заданому – середньому рівні;

відносні професійно важливі якості визначають можливість досягнення суб'єктом високих кількісних і якісних показників діяльності; мотиваційна готовність до реалізації тієї або іншої діяльності, адже доведено, що висока мотивація може істотно компенсувати недостатній рівень розвитку багатьох інших професійно важливі якості; анти- професійно важливі якості: структура професійної придатності припускає мінімальний рівень їхнього розвитку або навіть відсутність. Це властивості, які виступають професійними протипоказаннями до тієї або іншої діяльності. Вони також значимо корелюють із параметрами діяльності, але на відміну від якостей перших трьох груп, ця кореляція є негативною.[2]

Для кількісної оцінки ступеня сформованості й організованості підсистем ПВЯ використовують три основних індекси:

-індекс когерентності систем (ІКС) – він є функцією від числа позитивних і значимих внутрішньосистемних зв'язків між ПВЯ, і показує ступінь інтегрованості підсистеми ПВЯ;

-індекс диференційованості системи (ІДС) – він є функцією числа негативних і значимих внутрішньосистемних зв'язків, і показує або ступінь її дезінтегрованості, або спеціалізованості;

-індекс організованості системи (ІОС) – є похідним від двох вищезазначених, та обчислюється як модуль ІКС і ІОС. Цей індекс вказує на загальну міру сформованості підсистем ПВЯ. [1]

Доведено, що в переважній більшості випадків у ході освоєння професійної діяльності ІКС значимо зростає; ІДС знижується, а ІОС також значимо підвищується. Важливо також й те, що міра сформованості підсистем ПВЯ є важливим і дуже надійним індикатором, критерієм ступеня професійної підготовленості.

Нами, в свою чергу, було проведено дослідження впливу професійно важливих якостей офіцерів - рятувальників ДСНС України на ефективність організації службової діяльності. На підставі результатів проведеного

дослідження, експертної оцінки та аналізу професійної діяльності, було виявлено найбільш значущі професійно важливі якості, що впливають на ефективність організації службової діяльності офіцера-рятувальника, які отримали найвищі рангові оцінки. Вони були умовно об'єднані в три групи:

-організаційно-управлінські якості: організаторські здібності, активність, ініціативність, мобільність, наполегливість, спостережливість, здатність здійснювати на достатньо високому рівні професійну комунікацію з особовим складом та оточуючими людьми, вимогливість, самостійність, відповідальність, дисциплінованість, вміння виділити в інформації найбільш істотне, вміння діяти нешаблонно, швидко ухвалювати рішення в обстановці, яка змінюється здатність чітко висловлювати свою позицію при формулюванні завдань і бути постійно включеним у процес їх вирішення, здатність до переконання підлеглих, здатність до об'єктивної оцінки результатів праці, здатність до адекватної оцінки своїх сил і можливостей, вміння брати на себе відповідальність за ухвалені рішення і дії;

-інтелектуальні якості: високий рівень розвитку когнітивних здібностей, довгострокової та оперативної пам'яті, стійкості уваги; аналітико-конструктивного типу мислення, здатність точно відображати матеріал відразу після його короткочасної фіксації, здатність тривалий час тримати увагу на одному або невеликому числі об'єктів, здатність упевнено застосовувати загальні і спеціальні знання при виконанні професійних завдань, здатність оперувати абстрактними поняттями і судженнями при оцінці обстановки і ухваленні рішення, здатність до швидкого й ефективного навчання;

-психофізіологічні якості: висока адаптивність до діяльності в різних умовах, нервово-психічна стійкість, витривалість, здатність швидко включатися в роботу, вміння зберегти працездатність в умовах аварійної ситуації, дефіциту часу, при дії сильних подразників і в напружених ситуаціях, високий рівень фізичної підготовленості.

З цього переліку ми відібрали якості, які найбільш піддаються психодіагностиці та які можливо діагностувати в наших умовах, для цього було скомпоновано комплекс методик.

При вивченні психологічних особливостей службової діяльності офіцерів - рятувальників методом експертних оцінок в якості експертів були задіяні досвідчені офіцери ДСНС України, що мають тривалий стаж служби (10-15 років), високий рівень виконання професійних функцій, брали участь у ліквідації надзвичайних ситуацій, користуються професійним та особистісним авторитетом, які на основі знань та значного професійного досвіду, визначали найбільш істотні, з їх точки зору, функції, завдання, характеристики реальної діяльності офіцерів - рятувальників, виявляли професійно важливі якості та особливості їх впливу на ефективність організації службової діяльності.

Для дослідження можливості змістовно оцінити вплив професійно важливих якостей на організацію службової діяльності рятувальників, на основі експертних оцінок і результатів кількісного аналізу офіцери-рятувальники були розділені на дві групи згідно їх професійної ефективності: перша група високоефективні, друга група слабоефективні.

За результатами проведеного дослідження нами були встановлені значимі відмінності, на рівні $p < 0,01$, між першою та другою групами за показниками: комунікабельності, емоційної стійкості, моральної нормативності, критичності й аналітичності мислення, рівня самоконтролю, самооцінки, інтернальності в області досягнень, інтернальності в області виробничих відносин, усвідомленого планування діяльності, розвиненості уявлень про значимі умови діяльності, усвідомленого програмування дій, оцінювання результатів своєї роботи, здатності до перебудови системи саморегуляції, автономії, відповідальність в сфері міжособових відносин, готовність до діяльності пов'язаної з подоланням труднощів; усвідомленого планування діяльності.

Отже, можна констатувати факт інформативності експертних оцінок з одного боку, а також переважної кількості показників, які були залучені до контексту даного дослідження - з іншого.

За психологічним змістом отриманих відмінностей виявилась певна різниця між конструктами, що визначають особливості впливу на ефективність організації професійної діяльності високоефективними та слабоефективними офіцерами-рятувальниками ДСНС України.

Високоефективних працівників відрізняють перш за все: відкритість, комунікабельність, вміння швидко реагувати на події і бути активними у виконанні професійних функцій. Вони реалістично налаштовані, вміють контролювати свої емоції, цілеспрямовані, відповідальні, впевнені у собі працівники, внутрішня самодисципліна і самоконтроль – є основними чинниками такої поведінки, вбачають основу успіху в результатах своїх дій, тому для них є властивим високий рівень контролю над подіями, що відбуваються. Для них також характерні розвинені аналітичні здібності, критичність мислення, наявність інтелектуальних якостей.

Усвідомлене планування діяльності, виконання діяльності і відповідальності за неї, готовність до діяльності пов'язаної з подоланням труднощів, налагодження стосунків у колективі, вміння працювати в команді, підпорядковуючи свої інтереси виробничим найбільш суттєві професійно важливі якості офіцера - рятувальника ДСНС України які впливають на ефективність організації службової діяльності.

Слабоефективним офіцерам - рятувальникам властива низька емоційна стійкість, зміна настрою та інтересів, втомлюваність, різкість і занадто принциповість в оцінках, самовпевненість, не урахування обставин діяльності, іноді розгубленість, що не дає можливості успішно протистояти труднощам. У ситуаціях взаємодії вони часто є підпорядкованими, поступаються власними інтересами, не схильні проявляти ініціативу і відстоювати власну точку зору, успіхи та невдачі частіше приписують зовнішнім обставинам, не довіряють собі

й своїм можливостям. Вони не прагнуть до нових ідей та творчих, нестандартних рішень. Всі вище зазначені професійно важливі якості не дозволяють достатньо ефективно організовувати службову діяльність особового складу підрозділів ДСНС.

Висновки з проведеного дослідження. Робота рятувальників відноситься до тих видів діяльності, відмінною особливістю яких є постійне зіткнення з небезпекою. Надзвичайні обставини, що є невід'ємною частиною професійного досвіду пожежних, створюють екстремальні умови їх діяльності у зв'язку із загрозою для життя, фізичного і психічного здоров'я працівників, а також із загрозою життю, здоров'ю, благополуччю оточуючих, з значною кількістю загиблих, значними матеріальними втратами.

Службова діяльність підрозділів в екстремальних умовах характеризується підвищеним моральним, психологічним і фізичним навантаженням. У більшості випадків така діяльність протікає в режимі високої психологічної напруги, що до певного рівня підвищує ефективність організації діяльності, а потім приводить до її зниження. Службові завдання виконуються особовим складом безупинно, удень і вночі, у будь-яку погоду. Вони найчастіше виконуються у відриві від місць постійної дислокації. Працівники часто перебувають в умовах обмеженої рухливості, монотонності й одноманітності вражень від навколишньої місцевості, об'єктів. Тобто діяльність працівників ДСНС являє собою працю, що вимагає особливих вимог до професійно важливих якостей, які в свою чергу оказують значний вплив на ефективність організації діяльності особового складу підрозділів.

Ми можемо говорити про те, що у високоефективних офіцерів – рятувальників структура професійно важливих якостей з часом стає більш структурованою, тимчасові зв'язки, в ході професіоналізації зникають, або стають міцнішими, йде об'єднання деяких якостей в окрему групу (в нашому випадку це – усвідомлене планування діяльності, виконання діяльності і відповідальності за неї, готовність до діяльності пов'язаної з подоланням

труднощів, налагодження стосунків у колективі, вміння працювати в команді), також спостерігається значне підсилення зв'язків. Таким чином ми можемо сказати, що процес розвитку офіцера - рятувальника відбувається через перебудову структури його особистісних якостей, що значною мірою впливає на ефективність здійснення ним організаційної складової його професійної діяльності.

Таким чином, результати дослідження впливу професійно важливих якостей офіцера - рятувальника на ефективність організації службової діяльності, на наш погляд, дозволять оптимізувати процес професійного психологічного відбору фахівців з даної спеціальності, проведення атестацій офіцерського складу з огляду на виявлені професійно важливі якості які необхідні для ефективної професійної організації діяльності, тобто дають можливість досягти високих результатів у праці і також визначити психологічні якості, які негативно впливають на її ефективність.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Асоцький В.В., Лебедева С.Ю., Тімченко О.В., Христенко В.Є. Діагностика та прогнозування професійно-важливих якостей начальників караулів оперативно-рятувальної служби цивільного захисту: монографія. Харків: НУЦЗУ, 2014. 184 с.
2. Баклицький І.О. Психологія праці: підручник. Київ. 2008. 655с.
3. Корольчук М.С., Крайнюк В.М. Теорія і практика професійного психологічного відбору: навч. посібник. Київ. 2006. 532 с.
4. Кучеренко С. М., Кучеренко Н. С., Назаров О. А. Проблема саморегуляції рятувальників як одна з центральних щодо успішності виконання службової діяльності. *Проблеми екстремальної та кризової психології*. 2017. Вип.21. С. 66-74.
5. Малхазов О. Р. Психологія праці: навч. посібник Київ. 2008. 168 с.